

Dom H. van der Laan (1904–1991) holland építész 1923-ban, a Delfti Műszaki Egyetemen kezdte építészeti tanulmányait a hagyománytisztelő M. J. Granpré Molière diákjaként. 1925-ben megalapította az „Építészhallgatók körét” (Bouwkundige Studie Kring) az építészet alapjainak a kutatására. Ez a probléma egész életén keresztül mélyen foglalkoztatta. 1927-ben belépett Szent Benedek rendjébe és szerzetes lett. 1938-ban Oosterhoutban új szárny-épületet tervezett a Benedek-rendi kolostornak. Már ekkor eljutott az építészet lényegét érintő néhány alapvető felismeréséhez, melyekből a későbbiekben kiegyensúlyozott, átfogó elméletét kidolgozta. 1953 és 1973 között bátyjával, Nico van der Laannel közösen kurzusokat tartottak az egyházi építészeztől. Meggyőződése volt, hogy az egyházi épületek formájának nem kell teológiai eszmék vagy lelki értékek megtestesítőinek lenniük. Esetükben ugyanúgy *tiszta építészeztől* van szó, mint az emberi hajléknál; Van der Laanra ebben hatott Bollnow *Mensch und Raum* (Ember és tér) című könyve. Építészetelmélete háttérét, gondolatait a természeteztől, a művészeztől és a liturgiáról *Het vormspel der liturgie* (A liturgia formajátéka, 1985) című könyvében vázolta fel. Építészezteti főműve a kolostortemplom Vaalsban (1956–68). Felismeréseit 1974 és 1976 között írott és 1977-ben megjelentetett *Da architectonische ruimte* című, holland nyelvű könyvében foglalta össze. A mű német nyelvű kiadását (*Der architektonische Raum*, 1992) már nem érte meg. Eszmefuttatását a térfogalom inkompatibilitásának, azaz összeegyeztethetlenségének tapasztalatával kezdi a természetben és a szubjektív érzékelésben, majd szembeállítja az építészezteti teret mint „oltalmazó” teret (bollnowi értelemben) a természet végtelen terével, amiből ki van metszve. A teret tömegek-

Dom H. van der Laan

Az építészezteti tér

(Részlet)

kel formálják, a tömör testeket pedig úgy, hogy üregeket vágnak bennük – így keletkezik a tele és üres formák egymással elválaszthatatlanul összekötődő láncolata.

Irodalom: Richard Padovan: *Dom Hans van der Laan. Modern Primitive*. Amsterdam, Architectura & Natura, 1994.

Első megjelenés: Dom H. van der Laan: *De architectonische ruimte*. Leiden, New York, Köln, E.J. Brill, 1977.

Szövegforrás: Dom H. van der Laan: *Der architektonische Raum. Fünfzehn Lektionen über die Disposition der menschlichen Behausung*. Leiden, New York, Köln: E.J.Brill, 1992, 8–16. o.

I. Természet és építészet

[...]

11. Ahol egy kőtömböt kiemelnek a földből, ott olyan *tér*-forma keletkezik, amely mint *matrica*, megfelel a kő tömör formájának. Amíg e *tér*-forma alapterületéhez viszonyított mélysége csekély, addig alig befolyásolja a föld felületét, és nem keletkezik igazi megformált tér. De ha a föld felülete egy bizonyos helyen eléggé bemélyed, akkor olyan függőleges felületek keletkeznek, amelyek oly módon felelnek meg egymásnak, hogy önálló teret hoznak létre. Ez a tér különbözik a föld feletti nagy tértől, és feltéve, hogy elég nagy, akár élhetnénk is benne.

Feltehetnénk a kérdést, hogy vajon miért nem mondunk le inkább a szilárd anyagokról és lakjuk a mesterséges üregeket, ahogyan a vakondok él járataiban a kibányászott földet vakondtúrászként maga után hagyva, ahelyett, hogy az anyagot terek leválasztására a természetes térből máshol felhasználjuk, és ugyanakkor a keletkezett gödröt kihasználatlanul hátrahagyjuk. Tény, hogy az emberek szükségből, vagy aszkézisből, olykor beérték üreg- vagy gödörlakásokkal.

A ház – hogyan nem készül

Ám az emberi hajlék ilyen formájával semmiképpen sem érhető el ember és természet összebékülése. Üregbe húzódva az ember menekül a természet terétől ahelyett, hogy létéhez idomítaná. Éppenséggel létünk szolgálatában kell környezetünket tökéletesítenünk azzal, hogy a határtalan tele és üres természetes ellentétét föld és levegő között az elhatárolt tele és üres ellentétével gazdagítjuk, olyan falakkal körülhatárolt terek formájában, amelyeket házaknak nevezünk.

12. Így az igazi emberi hajlék nem a föld tömörségének a kiválásával keletkezik, hanem elhatárolt terek leválasztásával a természet nagy teréből falak tömör formájának a segítségével. A térképzésnek e két módja között kezdettől világos különbséget kell tennünk.

A föld tömörségének a kiválásánál keletkező teret ugyanúgy felületek határolják, ahogyan a nyílt térben egy tömör térfogatot. A felületek azonossága a kivájt térnek saját üreges, míg a tömör térfogatnak, ellenkezőleg, tele formát kölcsönöz. Egészen más azonban a helyzet egy olyan térnél, amelyet a határtalan nagy térből a falak elhatárolt tömörsége választ le. A forma itt nem a leválasztott térhez, hanem a fal tömörségéhez

tartozik. Most tömör *forma* határol el teret a térből, míg korábban, a kivájt térnél, tömörség és tér egy *felületben* találkoztak.

Ezért annak elkerülésére, hogy e leválasztott tér mint kivájt tömörség jelenjen meg, az embernek biztosítania kell, hogy megmaradjon az elhatárolt tér és a fal tömörsége közötti válaszfelület hozzárendeltsége a tömörséghez úgy, hogy a forma ne menjen át a tömörségről a térre, mint a nem architektonikus üreg esetében.

A ház – hogyan készül jól

13. Egyetlen egyedülálló tömör elem földből kivett tömb formájában, nem elegendő leválasztott tér létrehozásához. Mert mihelyt egy ilyen tömböt valahol a földön elhelyeznek, elveszíti önálló formáját. Talpfelülete eltűnik a földfelületnek azzal a darabjával együtt, amelyet lefed és ettől kezdve felső felületével pótol. Megemeli a földfelület egy darabját, de nem okoz elválasztást a felette lévő térben. Ha az első tömb mellé további tömböket helyeznek, akkor egy még laposabb, még kevésbé önálló forma keletkezik. Magasságához képest felső felülete még nagyobb a föld felületén és ezért ahhoz még inkább közelít.

Az oszlop

Ennek az ellenkezője következik be, ha az ember az első kőtömbre továbbiakat rak fel, és így egy rúdforma oszlopot épít. A felső felület az oldalfelületekhez viszonyítva folyamatosan csökken minden további tömb felrakásával, mindaddig, amíg olyan kicsi lesz, hogy a földfelületre vonatkozását elveszíti. A tömörség így visszanyeri önálló formáját és ezzel együtt jelentőségét a terek leválasztásában.

Ezért kell az *oszlop* egyenes rúdformáját az első architektonikus adottságnak tekintenünk.

14. Nyilvánvalóan a teret egyetlen egyenes rúdforma tömörség felállításával ép úgy nem tudjuk elválasztani, még kevésbé leválasztani, mint ahogyan nem tudunk egy fehér papírlapon egyetlen ponttal két részt elválasztani; mert ahogyan egy egyenes rúd viszonyul a térhez, úgy viszonyul egy pont a papírlap felületéhez. De mihelyt a pont vonallá válik, akár pontozott vonallá, a felületet két részre osztja, két oldalán.

A fal

Analog módon, a rúdformát lemezformává kell szélesíteni a tér két részre tagolásához. Ezáltal a vízszintes kiszélesítés által keletkezik a *fal*, amelyet a második architektonikus adottságnak kell tekintenünk.

15. Az eredeti tér határtalanságát a csupán egyetlen fallal létrejött elválasztás érintetlenül hagyja; az eredeti teret csak alulról határolja a földfelület, minden más oldal felé határtalan. Egyetlen függőleges fal felezi, két részre osztja, s e részeket egyik oldalukon ténylegesen a fal határolja, de az ellentétes, nyitott oldalukon megőrzik eredeti határtalanságukat. Noha nem lesz tér leválasztva a nagy térből, de mintha két nagy féltér *juxtapozíciója** helyettesítené.

* Latin (*iuxtapositiō*): egymásmellettség, közvetlenül egymás mellé helyezés. (A fordító megjegyzése.)

Az építészeti tér

A nagy térből részter leválasztásához szükséges egy második fal is, amely az elsőhöz úgy viszonyul, hogy a kettő között egy új tér keletkezik. Itt, a nagy térnek csupán egyes falakkal való elválasztása mellett, a falak között megvalósul a tér leválasztása, és harmadikként létrejön az *architektonikus* tér adottsága.

Az építészeti térben tér és tömörség, üres és tele között nem csak mesterséges módon valósul meg elválasztás, minthogy természetes módon már a földfelület révén adott; és nem is csak egy természetes tér kettéosztásáról van szó egyetlen lemezforma tömörséggel. Az építészeti tér sokkal inkább olyan eredeti térből mesterségesen leválasztott új teret jelent, amely két elválasztó fal kölcsönös megfelelésével jön létre.

Ebben az esetben a nagy tér nem két határtalan féltérnek adja át a helyét, hanem egy új tér keletkezik, miközben az eredeti tér továbbra is létezik. Az építészeti tér, e tanulmány tárgya, a természetes tér háttéréből *superpozícióval** mutatkozik meg.

II. Tér, forma és méret

1. Az építészeti teret a természetes tér kiegészítésének kell tekintenünk, amellyel legyőzzük a természetes tér és tapasztalati terünk konfliktusát, ahogyan a szandál segítségével legyőztük a durva talaj és érzékeny talpunk konfliktusát. Szandál és ruha nagy általánosságban kiegészítik az emberi testet; a ház kiegészíti a természetes teret.

A természet tér-képe és a tapasztalat tér-képe

A természetes térnek ebből az építészeti térrel való gazdagításából létrejön a *természet tér-képe*, amely összhangba hozható *tapasztalatunk tér-képével*. A két tér-kép úgy egymásra hangolható, hogy kölcsönösen teljesen kiegészítsék egymást, úgyszólván egy egészet képezzenek. Ennél a természet tere teljesen befogadja tapasztalati terünket.

A tér-képek abban megegyeznek egymással, hogy mindkét esetben elhatárolt résztérről van szó a természet mérhetetlen, a földfelület felett határtalanul kiterjedő terében. E rész elhatárolása azonban minden egyes esetben teljesen különbözőképpen valósul meg. Az építészeti tér elhatárolását a fal tömörségének köszönheti, a teret *kívülről* határolja el. Ezzel ellentétben a magunk körül tapasztalt és a magunkra vonatkoztatott tér különböző, e teret *belülről* meghatározó képességeink működése által határolódik el. Az első tér mint „hég-tér” jelenik meg, mivel elhatárolása a tömör falak külső héjával jön létre, míg a második tér mint „mag-tér” jelenik meg, mivel elhatárolását magjából kiindulva, jelenlétünk határozza meg.

A két tér-kép ellentétes jellege

2. Ezenkívül a két tér-kép lényege szerint ellentétes. A falak között mesterséges módon létrejövő építészeti teret a természetes tér vonatkozásában mint egyfajta ürességet szemléljük. Ezt az *ürességet* a széthúzottan álló falak úgymond kivonják a természetes tér homogén teltségéből, amiben úgy képzelhetjük el, mint légbuborékot a vízben.

Ezzel a szemléletmóddal párhuzamosan a magunk körül tapasztalt emberi teret mint ürességgel körülvett teltséget kell szemlélnünk. Ebben az esetben a természetes tér üresség egy olyan térhez képest, amelyet mint teltséget tapasztalunk és a természetes térben található – nem mint légbuborék a vízben, hanem mint vízcepp a levegőben. Ebből következik, hogy a térképzésnél a teltség egy üresség *körül* van, míg a tér tapasztalásánál a teltség egy üresség *közepén* van.

3. A két tér-képnek ez az ábrázolásmódja teljesen összhangban van azzal a móddal, ahogyan közülük mindegyik létrejön. Az építészeti tér képét a természetes tér közepén könnyű teltséggel körülvett ürességként elképzelni, mivel magát az építészeti teret kívülről tömör falak formálják. A tapasztalati tér képe a természetes tér közepében, a maga részéről, egy ürességgel körülvett teltség elképzelésének felel meg, mivel magát a tapasztalati teret belülről, testi jelenlétünk határozza meg.

Ebből következik, hogy úgy az építészeti térben mint a tapasztalati térben létezik egy olyan belső viszony, mely teljesen analóg azzal a külső viszonyal, amely a természetes térrel külön-külön mindegyiknek fennáll.

4. A két tér-kép teljesen ki tudja egymást egészíteni, éppen mert homlokegyenest ellentétes, mint pecsétnyomó és viasznyomata. A ház általános funkciója, ember és természet összebékítése, lényegében nem más, mint e két tér-kép egybeillése: egyrészt az elválasztott téré, másrészt a tapasztalati téré.

Ezután a falak közötti természetes ürességet egyenlővé tesszük az emberi tapasztalat terével, és ugyanakkor a tapasztalati tér körüli emberi ürességet egyenlővé tesszük a természet terével. A természetes tértől bennünket látszólag elválasztó falak jobban lehetővé teszik tapasztalati terünk befogadását a nagy térbe, úgy, hogy a ház közvetítésével a természetes teret teljes mérhetetlenségében elviselhessük és lakhassuk.

Ezt a jelenséget a következőképpen írhatnánk le: Azzal, hogy az építészeti teret mint ürességet elvonjuk a természetes térből és kitöltjük azzal a térrel, amelyet tapasztalatunk által birtokba vettünk, ezt az emberi tapasztalati teret vonjuk el az őt körülvevő természetes tér ürességétől.

* Latin (*superpositio*): egymásfölöttiség, föléhelyezés. (A fordító megjegyzése.)

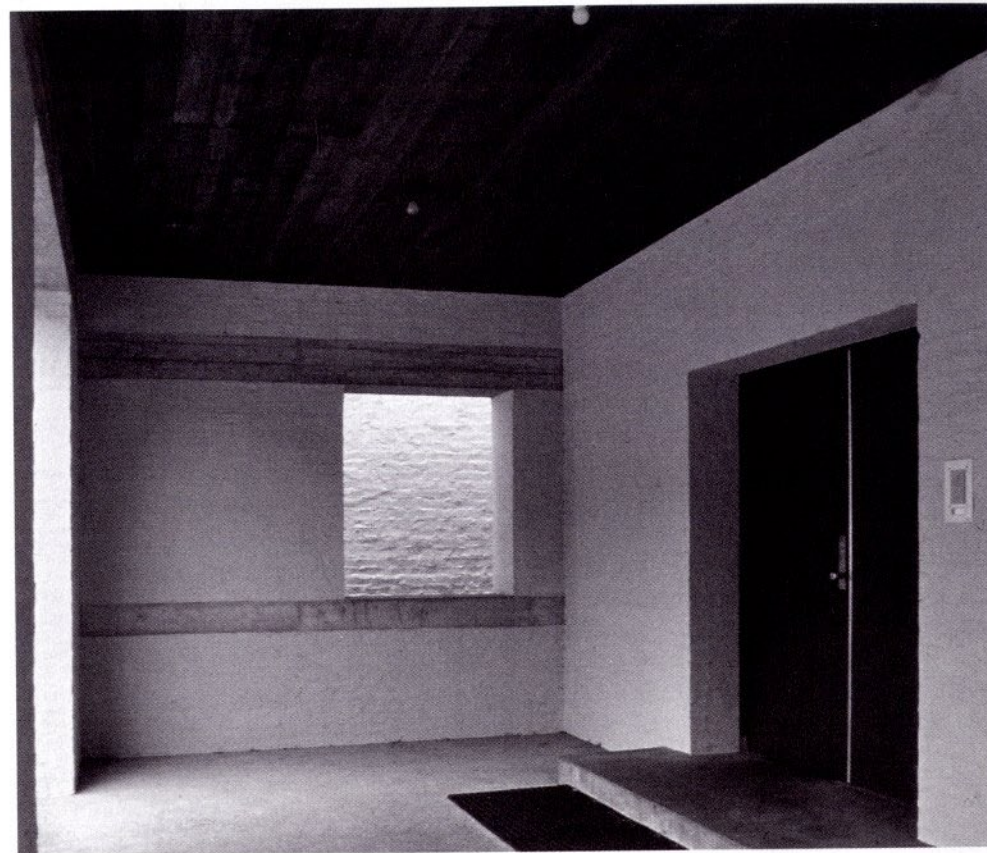
A belső-külső binom

5. A házépítés folyamatában ezért összeolvad a két tér-kép, mindegyik teltségével és ürességével, hogy egy egészet képezzen, és a négy tagból csak kettő marad: először, a tapasztalati terünkkel kitöltött üresség, amelyet falak között hoztunk létre, másodsor pedig, a tapasztalati terünk körül a természet tere által kitöltött üresség, amelyet nem tudtunk se birtokolni se magunkra vonatkoztatni.

E két megmaradó tagból az elsőt egyszerűen „belső”-nek, a másodikat „külső”-nek nevezhetjük. A belső és külső egybeállítását mint a házépítő folyamat végeredményét kell tekintenünk, amit a ház funkcionalitása céloz. Az emberi hajlékot nem szabad csupán a belsőre korlátoznunk, hanem belső és külső egybeállításának kell tekintenünk.

Mindegyik tér-kép tartalmazza saját tagadását, amit ürességnek nevezünk. Az egyik esetben ez „üresség a természetes térnél”, a másik esetben ez „üresség a tapasztalati térnél”. Ha a két kép egybeolvad, akkor tagadásuk megszűnik, és csak a két pozitív tag marad: a *belső-külső* binom. Mármost a belső nem üresség, nem a természetes tér tagadása többé, hanem tapasztalati terünknek megfelelése által pozitív értéket nyert. A külső is pozitív értékre tett szert: többé nem az a barátságtalan üresség, amelyet nem sajátíthatunk el magunknak, nem tapasztalati terünk tagadása, hanem a természetes környezet, teljesen a házra vonatkoztatva, mely falai között tapasztalati terünket rejti.

A létünkre vonatkoztatott elhatárolt tér helyet adott a ház belsejére vonatkoztatott háttalan külsőnek.

Dom Hans van der Laan: A Benedek-rendi kolostor nyitott előcsarnoka. M. Á. felvétele